

BEU. SBE. Derg.
Cilt:2 Sayı:1 Aralık 2013

İSLÂM KARŞITI MUHALEFETİN TEŞEKKÜLÜNDE SOSYAL STATÜ ETKİSİNİN MEKKÎ AYETLERE YANSIMASI

Hekim TAY*

ÖZET

Miladî VII. yüzyılın başlarında Hz. Muhammed'e risâlet vazifesi verilmesi ile birlikte İslâm ile tanışan Mekkeliler, Müslümanların Medine'ye hicreti ile sonuçlanan ve sonrasında Mekke fethine kadar devam eden sert bir muhalefet sergilediler. Mekke sakinleri sosyal statü olarak homojen bir toplum değildi. Bir tarafta soylu ailelerden oluşan servet sahibi ileri gelenler, diğer tarafta ise çoğunluğunun alt gelir grubunun oluşturduğu avam tabakası vardı. Bu noktada İslâm daveti ile birlikte ortaya çıkan ve "inkârcılar" olarak nitelenen İslâm karşıtı muhalefetin sosyal statüsü tespit edilmesi önem arz etmektedir. Mekke dönemi boyunca işkence, baskı ve bunların neticesinde gerçekleşen Habeşistan hicretlerinin akabinde Hz. Peygamber ve beraberindeki Müslümanların yurtlarını bırakarak Medine'ye yerleşmelerine neden olan süreç daha iyi anlaşılacaktır. Bunu tespit etmek için elimizdeki en güvenilir kaynak Kur'ân ayetleri ve bu ayetlerin arka planını anlatan ilk el eserlerde aktarılan rivayetlerdir.

Anahtar Kavramlar: *Mekke, Sosyal Statü, İslâm Karşıtı Muhalefet, Mekki Ayetler*

THE REFLECTION OF THE EFFECT OF SOCIAL STATUS TO THE FORMATION OF ANTI-ISLAMIC OPPOSITION TO THE MECCAN VERSES

ABSTRACT

The Meccans, who came across Islam when Prophet Mohammed was given the duty of revelation at the beginning of the 7th century, showed a great level of resistance which caused the Muslims to migrate to Medina and which after that continued until the conquest of Mecca. The people of Mecca did not form a homogenous population in terms of social status. On one side, there were the rich elites, who were the members of royal families, and on the other side, there were the commoners of which the majority was from the low-income group. In this respect, it is important to detect the social status of the anti-

* Arş.Gör.Dr., Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, hekimtay_@hotmail.com.

İSLÂM KARŞITI MUHALEFETİN TEŞEKKÜLÜNDE SOSYAL STATÜ ETKİSİNİN MEKKÎ AYETLERE YANSIMASI

Islamic opposition, which appeared after the invitation to Islam and the members of which were called the deniers. This will enable the process, which first resulted with the Abyssinian migration and then with Prophet Mohammed and the Muslims accompanying him to leave their homeland in order to settle in Mecca as a result of the tortures and repression that continued throughout the Mecca period, in a better way. The most trustworthy sources that would allow us to detect this are the verses of the Quran and the narratives that inform us about the background of these verses and which were transferred to us by the earliest handwritten sources.

Key Words: *Mecca, Social Status, Anti-Islamic Opposition, Meccan Verses*

GİRİŞ

Tarih boyunca peygamberler toplumu ıslah etmeye çalışmışlardır. Buna karşılık üst tabakada bulunan ileri gelenler her zaman bu mücadelenin karşısında yer aldılar. Kur'ân'da büyük bir yekûn tutan önceki kavimlerin ele alındığı kıssaların temel konusu, peygamberlerin toplumu dönüştürme çabaları ve bu çabalar karşısında kurulu düzeni savunan ileri gelenlerinin oluşturduğu sert muhalefetleridir. Bu mücadelenin peygamberler nezdinde ki son halkasını Hz. Muhammed'in davet süreci teşkil etmektedir.

Hz. Âdem'den başlayıp yüz binlerce peygamberle devam eden hak yola davet süreci Hz. Muhammed ile sona erdi. Bu vazifenin risâlet silsilesinin son halkasını teşkil etmesinin yanında, onu farklı kılan diğer bir husus da evrensel boyutudur. Zira diğerlerinden farklı olarak Hz. Muhammed kendi döneminde ve kendisinden sonra kıyamete kadar devam edecek olan insanlık tarihinde son peygamber olarak sahneye çıktı.¹

Hz. Muhammed risâlet öncesi hayatında da içinde doğup büyüdüğü toplumun güvenini kazanmış, saygın bir şahsiyet olarak bilinmektedir. Ancak risâlet vazifesi kendisine verildikten kısa bir süre sonra yakın çevresinden başlamak üzere toplumun büyük bir kesiminden tepki gördü. Özellikle Mekke ileri gelenlerinden oluşan bir muhalefet cephesi meydana geldi. Hz. Muhammed, yukarıda kısaca işaret ettiğimiz peygamberlerin mücadelesinde toplumun üst tabakasından gelen sert muhalefetin aynısıyla karşılaştı. Bu bağlamda Mekke toplumunda İslâm karşıtı muhalefetin sosyal statüsü ve bu muhalefetin oluşmasındaki etkisi önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal statüden kastımız toplumu oluşturan gruplardan servet ve iktidarı elinde tutan kesimdir. Tarihin her döneminde bir araya gelip sosyal birliktelik oluşturan insan grupları kendi aralarında birinin diğerini küçümsediği “alt” ve

¹ Ayetin ifadesiyle “(Ey Muhammed) Biz seni ancak âlemlere rahmet için gönderdik.” (Enbiyâ, 21/107) Hz. Peygamber'in evrensel vazifesine işaret edilmiştir.

“üst” statüye dayanan gruplaşmaların olduğu kabul edilmiştir.² Bu noktada Mekke’de İslâm karşıtı muhalefetin oluşmasında sosyal statünün ne kadar etkili olduğunun tespit edilmesi gerekir.

Mekkî ayetlerin özellikle inkârcıları hedef alan sert bir üslûba sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda Mekke inkârcılarının sergiledikleri muhalefete karşılık ayetlerden sert cevaplar gelmesi bizi şaşırtmamaktadır. Söz konusu ayetlerde sosyal statüye işaret eden ifade ve davranışlar inceleme konusu yapılacaktır. Araştırma konusu tespit edilirken Mekkî ayetler çerçevesi dikkate alınacaktır.

A. GENEL OLARAK MEKKE TOPLUMU

Mekke, Arap yarımadasının Kuzeyinde, Bathâ vadisi üzerinde kurulmuş kadîm bir yerleşim yeridir.³ Şehrin etrafı dağlarla çevrili olup, dışarı ile bağlantısı geçitlerle sağlanırdı.⁴ Şehrin ortasında Kâbe, etrafında ise toplum içerisindeki sosyal mevkisine göre ileri gelenlerin evleri bulunurdu. Bu bakımdan köle ve hizmetçilerin evlerinin şehrin sınır noktasında bulunması sosyal statünün yerleşim üzerindeki etkisi bakımından dikkat çekicidir.⁵

Şehrin en önemli yapısı Kâbe’dir. Öyle ki Mekke tarihi, Hz. İbrahim’in eşi Hacer ve oğlu İsmail’i buraya yerleştirdikten sonra Kâbe’nin inşa edilmesiyle başladığı kabul edilmektedir.⁶ Bundan sonra civarda bulunan Cürhümlüler buraya yerleşti.⁷ Hz. İsmail Cürhüm’den evlendi⁸ ve böylece “Arab-ı Müsta’ribe” denilen yeni bir Arap nesli ortaya çıktı.⁹ Hz. İbrahim’in başlattığı hac ibadeti tarih boyunca Mekke’yi yöneten İsmailoğuları,¹⁰ Cürhüm,¹¹ Huzâa¹² ve

² Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999, s. 44.

³ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Mekke”, *DİA*, XXVIII. 556.

⁴ Muhammed b. Ahmed el-Fâsî, *el-İkdü’s-Semîn fî Târihi’l-Beledi’l-Emîn* Tah., Fuad Seyyid, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1986, I. 28; Ebu’l-Kâsım b. Havkal, *Kitâbu Suretu’l-Arz*, Leiden 1938, I. 22.

⁵ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1993, II. 844.

⁶ Ebu’l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, Tah. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehiş, *Mektebetü’l-Esedî*, yy., 2003, I/II. 97.

⁷ Ebu’l-Hasen Ali b. Ebi’l-Kerem İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-Târih*, Tah. Ebû’l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1987, I. 80.

⁸ Ebu’l-Abdillâh Muhammed b. İshak el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, Tah. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehiş, Beyrut 1994, V. 128-129.

⁹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm, *Cemhere*, Tah. Abdü’s-Selâm Muhammed b. Hârûn, Dâru’l-Meârîf, Kahire trz., II. 7-8; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, yy., 1993, II. 294.

¹⁰ Abdurrahmân b. Haldûn, *Târihu’l-Arabve’l-Berber*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 2000, II. 396.

¹¹ Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, Çev. İzzet Hasan ve Neşet Çağatay, AÜİF Yay., Ankara trz., s. 69; el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 146.

Kureyş¹³ kavimleri tarafından kutsal bir vazife olarak icra edildi. Kâbe'nin kutsallığı sadece Mekkeliler tarafından değil, aynı zamanda civar bölgede yaşayan Araplar arasında da yaygın olduğu için her sene hac ibadeti için civar bölgelerden insanlar Mekke'ye akın ederlerdi.

İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde Mekke yönetimi Kureyş'in elindeydi. Kusay b. Kilâb, Mekke etrafında dağınık olarak yaşayan Kureyş kabilesini toplayarak Mekke yönetimini Huzâa'dan aldı.¹⁴ Böylece yaklaşık olarak Miladî V. yüzyılın başlarından itibaren Mekke yönetimi Kureyş'e geçti.¹⁵ Kusay döneminde Kâbe etrafının iskâna açılıp Kureyş'in etkin boylarının buraya yerleştirilmesi¹⁶ ve şehrin yönetim meclisi Dâru'n-Nedve'nin kurulması¹⁷ Mekke'nin siyasî ve sosyal yapısını etkilemiştir. Tek başına şehrin yönetimi ve Kâbe ile ilgili görevleri yerine getiren Kusay, daha sağlıklıyken bu görevleri oğulları arasında paylaştırdı.¹⁸ İslâm'ın ortaya çıkmasına kadar Kureyş boyları arasında çeşitli iktidar çekişmeleri olmakla birlikte,¹⁹ boyların üstlendiği vazifelerde önemli bir değişiklik olmadı. Şehir çeşitli görevleri üstlenen boyların iştirak ettiği Dâru'n-Nedve Meclisi tarafından yönetilirdi.

Mekke konumu nedeni ile dışarıdan göç alan bir özelliğe sahipti. Değişik etnik kökene sahip insanları burada bulmak mümkündü.²⁰ Ancak Mekke denilince Kureyş kabilesi akla gelirdi. Yukarıda ifade edildiği gibi şehrin yönetimi Kureyş kabilesinin elindeydi. İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde etkinliğiyle ön plana çıkan Kureyş boyları şunlardı: Benû Hâşim, Benû Ümeyye, Benû Nevfel, Benû Muttalib, Benû Abduddâr, Benû Esed, Benû Abd b. Kusay, Benû Zühre, Benû Mahzûm, Benû Teym, Benû Adiy, Benû Cumah ve Benû Sehm.

¹² İbn Hişâm Hz. Muhammed'in Hayatı, s. 70; el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 159; el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V. 140; el-Fâsî, *Zuhru'l-Muketafa min Târihi Mekketü'l-Müşerreffe*, s. 171-172; İbn Haldûn, *Târihu'l-Arabve'l-Berber*, II. 397.

¹³ Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakât*, Tah., Alî Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hânecî, Kahire 2001, I. 50; İbn Hişâm, Hz. Muhammed'in Hayatı, s. 73; el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V. 171; Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed el-Mâverdi, *A'lâmu'n-Nubuvve*, Mektebetu Mültezeme, Kahire h.1330, s. 116-117.

¹⁴ Ebû Cafer Muhammed b. Habîb, *Kitâbu'l-Munammak*, Tah., Hurşid Ahmed Farık, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1985, s. 28; Ahmet b. Yahya Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, Tah., Muhammed Hamidullah, Dâru'l-Meârif, Mısır, trz., I. 50.

¹⁵ Yaşar Çelikkol, *İslâm'dan Önce Mekke*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003, s. 56.

¹⁶ İbnSa'd, *et-Tabakât*, I. 52; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, I. 51.

¹⁷ İbnSa'd, *et-Tabakât*, I. 52; el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 175; İbn Habîb, *Kitâbu'l-Munammak*, s. 32; Ebu'l Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Tah. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâr Hicr, Riyad 1997, II. 235.

¹⁸ İbnSa'd, *et-Tabakât*, I. 55; el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 177; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, I. 53.

¹⁹ Geniş bilgi için bkz: İbn Hişâm, Hz. Muhammed'in Hayatı, s. 81-82; İbnSa'd, *et-Tabakât*, I. 58; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, I. 350; İbn Haldûn, *Târihu'l-Arabve'l-Berber*, II. 401; el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V. 176-177.

²⁰ Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtu Haremeyn*, Tah. Abdülaziz Bayındır, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 1986, s. 44-45

Mekke’de Yahudi,²¹ Hıristiyan,²² Hanif²³ ve putperest inancının olduğu bilgisi kaynaklarda geçmektedir. Ancak Ehl-i Kitap ve Haniflerin sayısı oldukça azdı. Buna karşılık putperestlik oldukça yaygındı. Tevhid inancı üzerine kurulan Mekke’de putperestliğin ortaya çıkışı Huzâalı lider Amr b. Luhay’a dayandırılmıştır.²⁴ Rivayetlere göre Amr civar yerlere yaptığı seyahatlerde puta tapan toplumlardan etkilendi. Bunun neticesinde Kâbe’ye putların yerleştirilip saygı gösterilmesiyle birlikte putperestlik Mekke’de yaygınlaştı.²⁵ Diğer bir görüşe göre zamanla çeşitli nedenler ile Mekke’den dışarıya göç eden harem ehli yanlarında kutsal bölgenin hatırası olması için çeşitli taşlar götürdüler. Gittikleri yerlerde bu taşlara Kâbe’ye yaptıkları gibi saygı göstermeye başladılar. Bu davranış zamanla putperestliğe döndü.²⁶ Nedeni ne olursa olsun Hz. Peygamber İslâm dinini tebliğ etmeye başladığında Mekke’de yaygın inanç putperestlikti.

Batılı araştırmacılar haklı olarak Mekke’nin yönetim şekli için “Tüccarlar Cumhuriyeti” tabirini kullanmışlardır.²⁷ Zira kurak iklimi nedeni ile tarım ve ziraata elverişli olmayan Mekke’nin geçim kaynağı ticaretti. Kureyş kabilesi “tüccar” olarak bilinirdi ve ticaret ile meşgul olmak toplumsal bir meyil haline gelmişti.²⁸ Özellikle Miladî VI. yüzyılın sonunda Mekke’de ticaret zirve noktasına ulaştı.²⁹ Mekke ticaretinin iki temel dinamiği vardı. Bunlardan birincisi hac mevsiminde yapılan ticari panayırlardı.³⁰ Dışarıdan yoğun bir katılımın olduğu bu panayırlarda Mekkeliler büyük paralar kazanıyorlardı.³¹ Bu panayırlar aynı zamanda edebi ve kültürel aktivitelerin yapıldığı yerlerdi.³² Diğerisi ise Kur’an’ın övgüyle bahsettiği³³ ve “îlâf” olarak isimlendirilen serbest ticaret anlaşması ile

²¹ İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, I. 552; Bâlezurî, *Ensâbu’l-Eşrâf*, I, 73; Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur’an*, Çev. Alpaslan Açıkgeçen, Fecr Yay., Ankara 1987, s. 295.

²² İbn Hişâm, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, s.118; Şevkî Dayf, *el-Asru’l-Câhili*, Dâru’l-Mearif, Kahire, trz , s. 100.

²³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, yy., 1992, VI. 449; Neşet Çağatay, *İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Mars T. ve S.A.S. Matbaası, Ankara 1957, s. 145; Ramazan el-Butî, *fikhu’s-Sîret*, Çev:Ali Nar, Gonca Yay., İstanbul 1992, s. 51.

²⁴ Ebu’l-Hasen Ali b. Hüseyin Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, Çev., D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2011, s. 307.

²⁵ Ebu’l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Kelbî, *Kitâbu’l-Asnâm*, çev. Beyza Düşüngen, AÜİF Yay., Ankara trz., s. 28; el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 165; el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V. 154.

²⁶ Muhammed b. İshâk, *es-Sîret*, Tah.,Ahmed Ferîd El-Yezîdî, Dâru’l-Kutubi’l-’İlmiyye, Beyrut 2004, s. 60-61;İbnu’l-Kelbî, *Kitâbu’l-Asnâm*, s. 26; el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 186; el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V. 135.

²⁷ Lammens, “Mekke”, *IA*, VIII. 631.

²⁸ Ahmed Ali, *Hicâz fi Sadri’l-İslâm*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1990, s. 15-16.

²⁹ Geniş bilgi için bkz: İbrahim Beydun, *el-Hicâz ve Devletü’l-İslâmiyye*, Dâru’n-Nahdati’l-Arabiyye, Beyrut 1995, s. 66-71.

³⁰ el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 280-284.

³¹ Ali Osman Ateş, *İslâm’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, Beyan Yay., İstanbul 1996, s. 182.

³² Şevkî Dayf, *el-Asru’l-Câhili*, s. 50; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II. 56.

³³ Kureyş, 106/1.

civar ülkelere düzenlenen ticarî kervanlardı.³⁴ Kervanlara büyük sermayeler ile katılım olduğu için kazançları çok olurdu.³⁵ Bundan dolayı Mekke aynı zamanda bir finans merkezi konumundaydı. Mekkeliler yüksek faiz karşılığında borç paralar verirdi.³⁶ Sermaye birikimleri ve bunun faiz ile işleme tabi tutulması Mekke'de ticari bir kapitalizmin varlığının göstergesi kabul edilmiştir.³⁷

Şehri yöneten ve önde gelen aristokrat aileler, yaptıkları ticari faaliyetler neticesinde çok zengin oldular. Bunların refah seviyeleri oldukça yüksekti. Buna mukabil şehrin büyük bir kısmını yoksul ve köle insanlar oluşturuyordu. Bir yandan zengin ve yaptığı israf ile övünen bir kesim diğer taraftan en basit yaşama imkânlarından mahrum halk kitlesi büyük bir tezat oluşturuyordu.³⁸ Mekke üst sınıfının en ufak bir yardımı bile esirgeyen ve toplumsal faciaya yol açan bu tutumu Kur'ân tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir: “Çokluk yarışı, sizi oyaladı, Nihâyet kabirleri ziyaret ettiniz (kabre girinceye kadar mal artırmağa çalıştınız).”³⁹ Buna benzer ifadeler ile kendi “ben” nefislerini putlaştırıp, övünme, gösteriş ve büyülenerek bencil çıkarlarını tatmin etmeye yönelik yaşam tarzı tahlil, tasvir ve tenkit edilmiştir.⁴⁰ Hiç bitmeyen mal biriktirme arzusu ve buna bağlı olarak asıl gayenin mal biriktirip durmadan onu sayması bir saplantı olarak ortaya çıkmıştır.⁴¹

Mekke'de sermaye sahiplerinin rahat ve lüks bir yaşantısı vardı.⁴² Zenginliğin gücüne güvenerek servet biriktirme ve buna bağlı olarak ferdiyetçi davranışlar sergiliyorlardı.⁴³ Bencil duygular ile hareket eden ve dünyevileşen bir üst sınıfın varlığı dikkat çekicidir.⁴⁴ Mekke'nin aristokrat sınıfı çöl ortasında

³⁴ Muhammed Hamidullah, “el-Îlâf veya İslâm'dan önce Mekke'nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri”, Çev. İsmail Cerrahoğlu, *AÜİF Dergisi*, Sayı IX, Ankara 1961, s. 216.

³⁵ Neşet Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Mars T. ve S.A.S. Matbaası, Ankara 1957, s. 142; Lammens, “Mekke”, *İA*, VIII. 634.

³⁶ W. Montgomery Watt, *Muhammed Mekke'de*, Çev. M. Rami Ayas ve Azmi Yüksel, AÜİF Yay., Ankara 1986, s. 10; Lammens, “Mekke”, *İA*, VIII. 634; Dayf, *el-Asru'l-Câhili*, s. 50.

³⁷ Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s. 10; Ayas, *Kur'ân'ı Kerim'de Çalışma Kavramı*, s. 44.

³⁸ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s. 106.

³⁹ Tekâsür, 102/1-2. Ayrıca bkz: Hümeze, 104/1-4; Mâûn, 107/1-3; Fecr, 89/20; Tebbet, 111/2.

⁴⁰ M. Rami Ayas, *Kur'ân'ı-Kerim'de Çalışma Kavramı*, basılmamış doçentlik tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1979, s. 54; Muhammed Ahmed Halefullah, *Hz. Muhammed ve Karşıt Güçler*, Çev., İbrahim Aydın, Birleşik Yay., İstanbul 1992, s. 122-124.

⁴¹ Celal Yeniçeri, *İslam Açısından Tüketim Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, İFAV Yay., İstanbul 1996, s. 60.

⁴² Ebu'l-Hasen Ali en-Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, Çev. Abdülkerim Özaydın, İz Yay., İstanbul 2005, s. 70.

⁴³ Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s. 25-26.

⁴⁴ Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Peygamber ve Devlet Kurucu*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, Ankara 1963, s. 56.

sefahat içerisinde bir hayat sürüyordu.⁴⁵ Öyle ki ahlakî ve sosyal yaşantılarının her alanında saplantı ve yozlaşmalara rastlamak mümkündür.⁴⁶

İslâm'dan önce Araplar arasında dinî, siyasî ve kültürel yeterliliğe haiz millet bilinci yoktu. Buna karşılık toplumda yaygın olan kabilecilik şuurudur.⁴⁷ Topluluğa dışarıdan gelen tehlikeler karşısında tüm kabileyi harekete geçiren güç asabiyet duygusuydu.⁴⁸ Merkezi otoritenin olmadığı yerde asabiyet duygusu bir nevi koruma görevini görürdü.⁴⁹ Ebû Talib'in ölene kadar Hz. Peygamber'i desteklemesine karşılık, atalarına asabiyet derecesinde bağlı oldu için İslâm'ı kabul etmemesi, Mekke toplumunda asabiyet duygusunun ne kadar güçlü olduğunun tipik bir örneğidir.

Tarih eserleri, Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmak için Mekke üzerine bir sefer düzenlediği ve bu girişimden başarısız olduğu bilgisini vermektedir. Nitekim Kur'ân bu ağır yenilgiye Fil Suresi'nde değinmiştir. Bu başarısız girişimden sonra Mekkelilerin ünü civar bölgelerde daha da arttı. Bunun sonucunda Kureyşliler daha iştiyaklı bir şekilde kendilerine *ehlullâh* demeye başladılar. Mekkeliler Kâbe'ye olan yakınlıklarından dolayı kendilerini diğer Araplardan üstün görüyorlardı.⁵⁰ Bu düşünceyi sosyal hayatta *Hums* kavramı ile tatbik ettiler. Hums mensupları hac ibadetini yerine getirirken kendilerine has bazı ayrıcalıklar tanıdılar. Buna göre Ahmesîler *Harem* sınırlarını terk etmemek için Arafat vakfesi yapmazlardı.⁵¹ Hac için ihramlıyken bazı yiyecekleri yemezlerdi.⁵² Yün çadırda oturmaz, sadece deri çadırları kullanırlardı.⁵³ Dışarıdan gelen hacıların yanlarında yiyecek getirmelerine müsaade etmezlerdi. Aynı şekilde humsa mensup olmayan birisi kendi elbisesi ile tavaf yapamazdı. Elbisesini ücret karşılığında ahmesîden temin etmek zorundaydı.⁵⁴ Bu uygulamaların ticarî kaygılar da taşıdığı bir gerçektir.⁵⁵ Hums uygulamasının diğer kabilelere karşı Kureyş'e bir üstünlük sağladığı ortadır.

⁴⁵ İzzet Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Çev. Mehmet Yolcu, Düşün Yay., İstanbul 2011, I. 90.

⁴⁶ Geniş bilgi için bkz: Muhammed Abduh, *Tevhid Risâlesi*, Çev: Sabri Hizmetli, Fecr Yay., Ankara 1986, s. 175.

⁴⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, I. 511-512; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Mektebetü'l-Üsra, Kahire 2003, I. 35.

⁴⁸ Mustafa Çağrırcı, "Asabiyet", *DİA*, III. 453; İbn Haldûn, *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968, s. 352.

⁴⁹ Corci Zeydân, *Târîhu't-Temeddüni'l-İslâm*, Kahire 1922, VI, 16.

⁵⁰ İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 123; İbn Habîb, *Kitâbu'l-Munammak*, s. 127 el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 265; İbn Habîb, *Kitâbu'l-Munammak*, s. 123.

⁵¹ İbn Habîb, *Kitâbu'l-Munammak*, s. 127; İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 123.

⁵² Geniş bilgi için bkz: el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 271; İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 125.

⁵³ el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 266.

⁵⁴ el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 263.

⁵⁵ Geniş bilgi için bkz: Ünal Kılıç, "Dinî İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VIII/1, Sivas 2004, s. 75-91.

Yukarıda İslâm'ın zuhurunda genel olarak Mekke'nin siyasî, sosyal ve iktisadî durumunu ifade etmeye çalıştık. Mekke'de özellikle Kureyş kabilesinden oluşan zengin, şan ve şöhrete değer veren bir grubun var olduğu tarihi bilgilerden anlaşılmaktadır. Şimdi Mekkelilerin İslâm'ı nasıl karşıladıklarını bize ulaşan bilgilerden öğrenelim.

B. MUHALEFETİN OLUŞUM SÜRECİ

Çevresindeki siyasî ve sosyal olaylardan fazla etkilenmeyen ve kendi halinde olan Mekke'de, miladî VII. yüzyıl başlarında inen ilk vahiy ile şehrin ve insanlığın tarihini değiştirecek süreç başlamış oldu.

Vahiy süreci başlamadan Hz. Muhammed zaman zaman yaşadığı toplumdan uzaklaşırdı.⁵⁶ Bu davranışın muhtemel iki temel nedeni vardı: Birincisi kişisel bir ihtiyaç olarak Hz. Muhammed bir arayış içerisindeydi ve iç dünyasında hakikati arıyordu. Diğeri ise yaşadığı toplum ile ilgiliydi. Zira toplum yapısı, insanların gidişatı, yozlaşmalar, Mekke ticaret sisteminde acımasız servet sahibi olma tutkusu, putlara karşı yapılan anlamsız saygı ve ihtimamlar Hz. Muhammed'i toplumdan uzaklaştırıyordu.⁵⁷ Takriben risâletten beş yıl önce başlayan bu eğilim ruhî hazırlık dönemi olarak nitelenebilir.⁵⁸

Hz. Muhammed toplumdan uzaklaşıp Hirâ mağarasında inzivaya çekildiği bir dönemde vahy meleği ilk ilahî mesajlar ile kendisine geldi. İslâm Tarihi kaynakları vahyin muhatabı ile buluşmasını şu şekilde kaydetmiştir: Ramazan ayının yirmi yedinci günün gecesinde vahy meleği Hz. Muhammed'e gelerek, Allah'ın kendisini son peygamber olarak seçtiğini bildirdi. Cebrail, O'na abdest aldırıp temizlendikten sonra getirdiği vahyi okumasını istedi. Okuma bilmediğini söyleyen Hz. Peygamber, Cebrail tarafından peş peşe üç defa kollarından kuvvetle sıkıldıktan sonra Alak Suresi'nin ilk beş ayetini okumaya başladı.⁵⁹ Bu ayetlerde mealen; "*Yaratan Rabbinin adıyla oku. O, insanı alaktan (embriyodan) yarattı. Oku, Rabbin en büyük kerem sahibidir. ki kalemle (yazmayı) öğretti. İnsana bilmediğini öğretti.*"⁶⁰ ifadeleri yer almaktaydı. İlk vahiy almanın şaşkınlığı ile eve dönen Hz. Peygamber, başından geçenleri zevcesi Hz. Hatice'ye anlattığında O'nu bu kutlu vazifeden dolayı kutladı.⁶¹ Daha sonra beraber Ehl-i Kitap kaynakları hakkında bilgi sahibi olan Varaka b. Nevfel'in yanına giderek

⁵⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 74.

⁵⁷ Abduh, *Tevhid Risâlesi*, s. 178; Muhammed Gazzali, *Fikhu's-Sîret*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire 2000, s. 67-68.

⁵⁸ Geniş bilgi için bkz: Ahmet Önkâl, *Resulullâhın İslâm'a Davet Metodu*, Esra Yay., Konya 1993, s. 108-115.

⁵⁹ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, I. 574-576. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *es-sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru Hulefâ*, Dâr ibn Haldûn, İskenderiye trz, s. 37.

⁶⁰ Alak, 96/1-5.

⁶¹ İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 150.

karşılaştıkları bu durumu ona da haber verdiler.⁶² Varaka, Hz. Peygamber'e gelenin vahiy meleği olduğunu doğruladı ve sebat etmesini tavsiye etti.⁶³ Ayrıca kaynaklar Varaka'nın Kâbe'yi tavaf ettiği bir sırada, Hz. Peygamber'den başından geçenleri dinlediğini ve risâlet vazifesini doğruladığını haber vermektedir. Öyle ki bu vazifesinden dolayı kavminin kendisini yurdundan çıkaracağını, bu zamana erişirse yardımda bulunacağını söyledi.⁶⁴ Böylece yirmi yılı aşkın devam edecek olan vahiy süreci başlamış oldu.

Tarihçilerin kaydettiğine göre ilk vahiyden sonra üç yıllık bir dönemde vahy kesintiye uğradı.⁶⁵ *Fetret devri* olarak bilinen bu dönemin çeşitli bakımlardan Hz. Peygamber'i eğittiği söylenebilir. Belki Hz. Peygamber'den bir olgunluk meydana gelmesi, vahyin etkisiyle meydana gelen dehşetin ardından sakinlik ve haz dönemi, sonrasında ise yeni bir beklenti ve ümitsizlik hali, bir manevi eğitim süreciydi.⁶⁶ Bu dönemin bazen sıkıntılı geçtiğini kaynaklardan öğreniyoruz. Öyle ki bu dönemde Hz. Peygamber tepelere çıkıp intihar etmeyi bile düşünüyor, her seferinde Cebrail ona görünerek bu davranışından vaz geçiriliyor.⁶⁷ Ayrıca Hz. Peygamber'in çevresinden "Rabbi O'nu terk etti." şeklinde telkinler alması vahy fetretinin Hz. Peygamber üzerindeki etkisini göstermektedir.⁶⁸ Bu dönemin diğer bir özelliği de çekirdek kadronun yetiştirilmesidir. Aleni davetten sonra Mekke inkârcılarının baskı ve işkenceleri karşısında sebat etme azmini gösteren ilk Müslümanlar bu süreçte Hz. Peygamber'in eğitiminden geçti.⁶⁹ Manevi olgunluğun tekâmül ettiği bu dönemden sonra Cebrail ilahî vahiy ile tekrar geldi ve "*Kuşluk vaktine andolsun. Sakinleşen geceye andolsun ki, Rabbin, seni bırakmadı ve sana darılmadı.*"⁷⁰ ifadelerinin bulunduğu ayetleri bildirdi.

İlk vahiyden sonra fetret dönemi boyunca Hz. Peygamber'in yakın çevresinin İslâm'ı kabul ettiğini kaynaklardan öğreniyoruz. Bunlar içerisinde hanımı Hz. Hatice, himayesine aldığı yeğeni Hz. Ali, yakın arkadaşı Hz. Ebû Bekir ve azatlısı Hz. Zeyd vardı.⁷¹ Fetret döneminden sonra nazil olan ilk ayetlerden "*En yakın akrabamı uyar.*"⁷² ifadesiyle İslâm davetinde yeni bir dönemin başlangıcına işaret ediyordu.⁷³ Böylece açık davet dönemi başlamış oldu. Bu ilahî

⁶² İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 151.

⁶³ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîh*, Tah., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Me'ârif, Kahire trz., II. 302. Geniş bilgi için bkz: Gazzali, *Fikhu's-Sîret*, s. 68-70.

⁶⁴ İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 151.

⁶⁵ İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 164.

⁶⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 83-84.

⁶⁷ et-Taberî, *Târîh*, II. 306.

⁶⁸ İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 154.

⁶⁹ Önkâl, *Resulullâhın İslâm'a Davet Metodu*, s. 137.

⁷⁰ Duhâ, 93/1-3.

⁷¹ Geniş bilgi için bkz: İbn Hişâm *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 153-158; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I. 583; et-Taberî, *Târîh*, II. 310-314; İbn Hibbân, *es-sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru Hulefâ*, s. 38-39.

⁷² Şu'arâ, 26/214.

⁷³ Geniş bilgi için bkz: Önkâl, *Resulullâhın İslâm'a Davet Metodu*, s. 146-151.

emrin Hz. Peygamber üzerinde yarattığı zorluk nedeniyle bir ay boyunca eve kapandığı bildirilmektedir. Hz. Peygamber'i ziyarete gelen halalarının önerisiyle akrabalar yemeğe davet edildi. Ancak bu toplantıda Hz. Peygamber onlara İslâm'ı tebliğ etme fırsatını bulamadı.⁷⁴ İkinci bir yemek daveti yapıldı ve Hz. Peygamber kendisinin risâlet vazifesi ile gönderildiğini bildirdi. Bu toplantıda hazır bulunan Ebû Leheb şiddetli bir şekilde karşı çıktı. Toplantıda hazır bulunanları da atalarının dinine karşı çıktığı gerekçesiyle kışkırttı.⁷⁵ Böylece toplantı amacına ulaşmadan bitmiş oldu. Bu denemenin ardından Hz. Peygamber daha kapsamlı bir girişimde bulundu. Önemli bir haber vermek için eskiden beri âdet olduğu gibi Kâbe'nin karşısındaki Safâ tepesine çıkan Hz. Peygamber, Mekkelileri etrafında topladı. Daha sonra sadece yakınlarını bırakarak diğerlerini gönderdi. Sonra söze şöyle başladı: "Şu dağın arkasında size saldırmak üzere hazır düşman ordusunun bulunduğunu haber verirsem bana inanır mısınız?" Topluluktan şu karşılık geldi: "Sen bize yalan söylemedin. Biz seni güvenilir olarak biliyoruz." Hz. Peygamber: "Allah beni uyarıcı olarak, bana uymayanların kıyamet gününde uğrayacağı azabı bildirmem için gönderdi." Bu sözlere karşılık Ebû Leheb "Bizleri bu saçma sözleri bildirmek için mi topladın?" şeklinde karşılık verdi.⁷⁶ Böylece topluluk dağılmış oldu.

Artık tüm Mekke Hz. Peygamber'in yüklendiği risâlet vazifesinden haberdar oldu. Hz. Peygamber bulduğu her fırsatta Mekke toplumunu İslâm'a davet etti. Kısa süre içerisinde etrafında samimi Müslümanlardan oluşan bir halka oluştu. Bunlar içerisinde toplumda farklı sosyal statüye mensup kişiler vardı. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman gibi güçlü Kureyş ailelerine mensup kişiler ile birlikte, Zeyd b. Hârise, Bilâl b. Rebbâh, Ammâr b. Yâsir, Ebû Zer el-Ğıffârî, Suheyb er-Rûmî gibi köle, mevali ve üst tabakaya mensup olmayan kişiler de vardı. Hz. Peygamber'in kararlılığı ve etrafında toplanan insanların samimiyeti Kureyş'in ileri gelenlerini tedirgin etmeye başladı. Öteden beri bilindiği gibi Mekkeliler diğer din mensuplarına müsamahalı davranırlardı. Ancak aynı müsamahayı İslâm'a karşı gösterdikleri söylenemez.⁷⁷ Nihayetinde Mekkeliler ile sakin başlayan ilişkiler, taptıkları putların fayda ve zarar vermeye muktedir olmadıklarını bildiren ayetlerin nâzil olması ile birlikte inkârcıların tepkisini çekmeye başladı.⁷⁸ Rivayetlerin bildirdiğine göre Mekke ileri gelenleri defalarca Ebû Tâlib'e giderek arkasında durduğu Hz. Peygamber'i şikâyet ettiler. Bu yakınmaların temel konusu taptıkları putların kötülenmesiydi.⁷⁹ Bu süreçten sonra İslâm tebliğinin Mekke dönemi boyunca Müslümanlar üzerinde bilinçli ve kararlı

⁷⁴ et-Taberî, *Târîh*, II. 319-321; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I. 585.

⁷⁵ et-Taberî, *Târîh*, II. 319-321; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I. 585.

⁷⁶ İbn Hibbân, *es-sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru Hulefâ*, s. 40.

⁷⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 87.

⁷⁸ İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 164.

⁷⁹ Geniş bilgi için bkz: İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 165-167; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I. 586-588; et-Taberî, *Târîh*, I. 324-327.

bir baskı politikası uygulandı. Bunların ayrıntısına girmeden asıl konumuz olan muhalefetin sosyal statüsüne işaret eden ayetlere geçebiliriz.

C. MUHALEFETİN STATÜSÜNE İŞARET EDEN AYETLER

Tebliğ sürecinde Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi Kur'ân-ı Kerim'di. İslâm dininin temel öğretileri ayetler çerçevesinde şekilleniyordu. Kur'ân, Muhatap toplumun diliyle, onların anlayacakları ifade ve kavramlar çerçevesinde konuşuyordu. Söz gelimi tartışma konusu yaptığı inanç esasları diğer milletlerin değil de muhatap toplumdan seçilmesi dikkat çekicidir. Aynı şekilde verilen misaller muhatap toplumun yabancı olmadığı numuneler ihtiva ediyordu. Böyle olması doğal bir sonuçtu. Zira Kur'ân, öncelikle muhatap toplumun zihin dünyasında kendi inanç esaslarını yerleştirmek istiyordu.⁸⁰ Böylece ayetlerin konusu Mekke toplumunun dinî, iktisadî, sosyal ve kültürel yapısı ile ilgiliydi. Aynı durum İslâm'a karşı çıkan Mekke inkârcıları için de geçerlidir. Hz. Peygamber'in risâlet vazifesi ile Mekke toplumunu İslâm'a davet etmeye başladıktan kısa bir süre sonra karşısında ciddi bir muhalefetin ortaya çıktığı tarihi veriler ile sabittir.⁸¹ Şimdi İslâm karşıtı muhalefetin sebeplerini tespit edebildiğimiz kadarıyla ayetler ışığında vermeye çalışacağız.

1. Muhalefette Liderlerin Etkisi

İlk nâzil olan surelerden itibaren Hz. Peygamber ve Mekke ileri gelenleri arasındaki mücadelenin ayetlere yansıdığı görülmektedir. Alak Suresinde isim zikredilmeden Kâbe'de namaz kılınması ile ilgili olarak engelleme girişiminden bahsedilmektedir. “Gördün mü şu men'edeni? Namaz kılarken bir kulu (namazdan).”⁸² Rivayetlere göre namaz kılması engellenen Hz. Peygamber, engelleme girişimde bulunan ise Ebû Cehil'dir.⁸³ Ebû Cehil, Benî Mahzûm kabilesinin ileri gelenlerinden zengin birisiydi. Bedir savaşında öldürülene kadar İslâm karşıtı mücadelesine devam etti. Ayetlerin devamında “O zaman (o gitsin) de meclisini (adamlarını) çağırсын.” ifadesiyle Ebû Cehil'in Mekke'deki gücünün arkasına sığınarak Hz. Peygamber'i Kâbe'de namaz kılmaması konusunda tehdit

⁸⁰ Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü*, Şûle Yay., İstanbul 2011, s. 128.

⁸¹ Geniş bilgi için bkz: İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s.231-239; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I. 592-596; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I. 125-156.

⁸² Alak, 96/9-10.

⁸³ Ebu'l Fidâ İsmail b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetu Kurtuba, Kahire 2000, XV. 535; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2006, XXII. 387; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981, XXXII. 18-19.

ettiği anlaşılmaktadır.⁸⁴ Buna karşılık ayet kendisine has üslûbuyla cehennem zebanilerini hatırlatıyor.

Diğer bir örnekte ise ayetlere yansıyan ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Mekke eşrafından birisinin Hz. Peygamber'in İslâm'a daveti karşısında sergilediği davranışlar tasvir edilmiştir: “*Zirâ o düşündü, ölçtü, biçti. Kahrolası nasıl da ölçtü, biçti. Yine kahrolası nasıl ölçtü, biçti. Sonra baktı, Sonra surat astı, kaşlarını çattı, Sonra arkasını döndü, böbürlendi: 'Bu dedi, rivâyet edilip öğretilen bir büyüden başka bir şey değildir. Bu, sadece, bir insan sözüdür.'*”⁸⁵ Müfessirler ittifakla burada sözü edilen kişinin Velid b. Muğîre olduğunu kaydetmiştir.⁸⁶ Velid de Kureyş'in Benî Mahzûm boyuna mensup zengin liderlerindendi. Onun toplumdaki konumu ile ilgili olarak ayette “*Ona uzun boylu mal verdim. Ona uzun boylu mal verdim. Kendisine bir döşeyiş döşedim.*”⁸⁷ ifadeleri geçmektedir.

İslâm karşıtı muhalefette liderlerin etkin rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Sâd Suresi'nin ilk ayetlerinde Hz. Peygamber ve muhalifler arasında vuku bulan bir olaya işaret edilmiştir: “*Onlara kendilerinden bir uyarıcı (peygamber) gelmesine hayret ettiler de o kâfirler dediler ki: 'Bu yalancı bir sihirbazdır. Tanrıları bir tek tanrı mı yaptı? Bu, cidden tuhaf bir şeydir.' Onlardan bir grup (mele') fırladı: 'Yürüyün tanrılarınıza bağlı kalın. Çünkü bu, arzu edilen bir şeydir. Biz bu(nun söylediği)ni (babalarımızın bağlı olduğu) öteki dinde işitmedik. Bu uydurmadan başka bir şey değildir. O Zikr (uyarı, başka kimse kalmadı da) aramızdan ona mı indirildi?' Doğrusu, onlar benim Zikrimden yana şüphe içindedirler. Hayır, onlar henüz azabımı tadmadılar!*”⁸⁸ Başta tevhid inancı olmak üzere İslâm'ın sunduğu inanç esaslarına çeşitli gerekçeler ile karşı çıktıkları anlaşılmaktadır. Kur'ân, İslâm muhalifi bu kişileri *mele'* olarak isimlendirmiştir. Müfessirlerin ittifakına göre bu ayetler Mekke ileri gelenleri hakkında nazil oldu.⁸⁹ Rivayetlere göre içlerinde Ebû Cehil, Âs b. Vâil, Esved b. Muttalib'in de

⁸⁴ Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *ed-Durrü'l-Mensûrfi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Tah. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hecer, Kahire 2003, XV. 530.

⁸⁵ Müddessir, 74/18-25.

⁸⁶ Müddessir, 74/12-14.

⁸⁷ Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vicûhi't-Te'vîl*, Riyad 1998, VI. 254; er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXX. 198; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XXI. 371; Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, Beyrut 1998, III. 563; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, VIII. 5453.

⁸⁸ Sâd, 38/4-8.

⁸⁹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'Âyi'l-Kur'ân*, Tah. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hecer, Kahire 2001, XX, 21; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tefsîru Bahri'l-Muhît*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, VII. 369; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V. 243; er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVI. 178; Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed el-Mâverdi, *en-Nuketuve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut trz., V. 78; Cemaletdin Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetu'l-İslâmî, trz. VII. 103; Ebû İshâk

bulunduğu Mekke ileri gelenlerinden oluşan yirmi beş kişilik⁹⁰ bir grup Ebû Tâlib'e müracaat ederek, Hz. Muhammed ile aralarındaki anlaşmazlığa çözüm bulmasını istediler. Hz. Peygamber bu toplantıya iştirak ederek onlardan tek isteğinin tevhid inancını kabul etmeleri olduğunu bildirdi. Mekke ileri gelenleri Hz. Peygamber'in davasından vaz geçmeyeceğini anladıklarında öfkeli bir şekilde toplantıyı terk ettiler. Bunun üzerine Sâd Suresinin ilk ayetleri nazil oldu.⁹¹

İleri gelenlerin itiraz ettikleri konu tevhid inancıydı. Tarih boyunca tüm peygamberlerin en büyük vazifesi tevhid inancını yeniden tesis etmek olmuştur. Hz. Peygamber de kavminin içerisinde bulunduğu şirk inancını düzeltmeyi en büyük hedef edinmişti. İslâm muhaliflerinin en fazla karşı çıktıkları nokta da şirk inancının göstergesi olan putların eleştirilmesiydi.⁹²

Zikredilen ayetlerde Mekke ileri gelenleri *mele'* olarak isimlendirilmiştir. Bu kavram ayetlerde yaygın olarak geçmektedir.⁹³ Ayetlerde daha çok⁹⁴ "ileri gelenler, yöneticiler, toplumda göz önünde olup kendisine fikir danışılan kimseler" anlamında kullanılmıştır.⁹⁵ Aynı şekilde Kur'ân, önceki kavimler içerisinde peygamberlere şiddetle karşı çıkanları *mele'* olarak isimlendirmiştir.⁹⁶ Bunların toplumun elit kesimini oluşturan yönetici ve önde gelenler olduğu bildirilmiştir. Aynı kavramın Mekke'de İslâm karşıtları için de kullanılması, muhalefette liderlerin etkisine işaret etmektedir.

Liderlerin takındığı tavır nedeni ile İslâm'ın ilerlemesi karşısında ciddi bir etkiye sahip oldukları ve halkın büyük bir kısmını etkiledikleri anlaşılmaktadır. Bu dönemde Mekke nüfusunun yirmi beş bin olduğu⁹⁷ ve bunlar içerisinde

Ahmed es-Sa'lebî, *el-Keşfuve'l-Beyân*, Dâru İhyau't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2002, VIII. 178; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, III. 145.

⁹⁰ Bu kişiler isimleri için bkz: Ebû İshâk Ahmed es-Sa'lebî, *el-Keşfuve'l-Beyân*, VIII. 178.

⁹¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XII. 75; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII. 134; Ebu'l-HasenAlî b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Tah. Usâm b. Abdu'l-Muhsîn, Dâru'l-İslâh, Dammam 1992, s. 366; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tefsîru Bahri'l-Muhîr*, VII. 369; Ebu'l-LeysNasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, III. 129.

⁹² Ebu'l-A'lâMevdûdî, *Kur'ân'a Göre Dört Terim*, Çev: İsmail Kaya, Osman Cilacı, Beyan Yay., İstanbul, s.75.

⁹³ Bkz: Abdülbâkî Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kahire h.1364, s. 682.

⁹⁴ Sâffât, 37/8 ve Sâd, 38/69 ayetlerinde "seçkin melekler topluluğu" anlamında kullanılmıştır. Bkz: Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 505.

⁹⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'Âyi'l-Kur'ân*, VI. 435; Ebu İshâk İbrahim ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1988, I. 325; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II. 454; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI. 330; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tefsîru Bahri'l-Muhîr*, II. 257.

⁹⁶ A'raf Suresi'nde 7/60, 66, 75, 88, 90, 103, 109, 127 ayetlerinde önceki kavimlerin ileri gelenleri *mele'* olarak isimlendirilmiştir. Geniş bilgi için bkz: İbrahim Çelik, *Kur'an'da Peygamberlere Karşı Güçler*, Kendi Yay., Bursa 2001.

⁹⁷ Joseph Chelhod, "Hicret Öncesi Mekke'de Kapitalizm", Er, İzzet, *Din Sosyolojisi Makaleleri*, Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 131.

Müslümanların sayısının azınlıkta olduğu düşünülürken, liderlerin toplumun büyük bir bölümünü kendi saflarında tutmayı başardıklarını göstermektedir. Kur'ân'da yer alan ve inkârcıların kıyamet günü karşılaşacakları bir durumun tasvir edildiği ifadeler bu konuda bize bazı ipuçlarını sunmaktadır: “*İnkâr edenler dediler ki: ‘Biz ne bu Kur’ân’a, ne de bundan öncekilere inanırız’. Sen o zalimleri, Rablerinin huzurunda tutuklanmış, birbirlerine söz atarlarken bir görsen: Zayıf düşürülenler (istid’af), büyüklük taslayanlara (istekber): ‘Siz olmasaydınız, elbette biz inanan insanlar olurduk.’ diyorlar. Büyüklük taslayanlar da zayıf düşürülenlere dediler ki: ‘Size hidayet geldiği zaman sizi ondan biz mi engelledik? Hayır, zaten siz kendiniz suç işliyordunuz.’ Zayıf düşürülenler büyüklük taslayanlara: ‘Hayır, gece gündüz dolap (kurar, kötülük aşıladınız) Allah’a nankörlük etmemizi, O’na eşler koşmamızı bize emrederdiniz.’ dediler. Ve azâbı gördüklerinde, içlerinde pişmanlıklarını gizlediler. Biz de o nankörlerin boyunlarına demir halkalar geçirdik. Yalnız yaptıklarıyla cezalanmıyorlar mı?’”⁹⁸ Ayetlerin giriş cümlesi kıyamet günü cehennem ateşi içerisinde gerçekleşecek olan sahnenin Mekke toplumu ile olan bağlantısını açık bir şekilde vermektedir. Ayette *istekber* olarak ifade edilenlerin “ileri gelenler”,⁹⁹ *istid’af*’ın ise “inkârcılıkta liderlerine tabi olan zayıf kimseler”¹⁰⁰ olduğu noktasında âlimler arasında fikir birliği vardır. Bu ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla öne çıkan İslâm karşıtı muhalifler Mekke ileri gelenleriydi. Onlara avam tabakasının büyük bir kısmının destek verdiği anlaşılmaktadır. Ayette, hangi statüye bağlı olursa olsun inkârcıların kıyamet günü karşılaşacakları azap dramatik bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Ayetin sert ifadelerle, liderler ile birlikte onlara tabi olan fakir ve zayıf kimseleri de hedef alması dikkat çekicidir. *İstid’af* olarak ifade edilen avam tabakasının liderlerin etkisinde kalarak inkârcılar safında kaldıklarını itiraf etmesi muhalefette liderlerin etkinliğine ve toplumu manipüle etme güçlerine işaret etmektedir.*

Kur’ân, toplumların yapısında var olan bir kuralı şu ifadeler ile hatırlatıyor: “*Böylece her kentin büyüklerini (ekâbir), oranın suçluları yaptık ki, orada tuzak kursunlar (her kentin ileri gelenlerine, tuzak kurmaları için fırsat verdik). Onlar kendilerinden başkasına tuzak kurmuyorlar, ama farkında değiller.*”¹⁰¹ Ayette *ekâbir* olarak ifade edilen bir grubun tertipledikleri tuzaklar ile toplumun sonunu hazırladığı ifade edilmiştir. İbn Kesîr *ekâbiri*, “Halkı Allah’ın yolundan çevirmeye çalışan ve peygamberlerin düşmanı, kentlerin ileri

⁹⁸ Sebe’, 34/31-33.

⁹⁹ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIII. 626; XIX. 290; es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, II. 204; III. 75; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd el-Begâvî, *Meâlimu’t-Tenzil*, Dâru Tayyibe, Riyad h.1409, IV. 343; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V. 124.

¹⁰⁰ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIX. 291; ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, III. 158; es-Sa’lebî, *el-Keşfuve’l-Beyân*, V. 313; er-Râzi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIX. 110; es-Suyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, XII. 218.

¹⁰¹ En’âm, 6/123.

gelen günahkârları”¹⁰² olarak tanımlamıştır. Zeccâc *ekâbirin* ileri gelen günahkârlardan olmasının nedenini şöyle ifade etmiştir: “Cenâb-ı Hak, günahkârları, ileri gelenler yapmıştır. Çünkü onlar, riyaset ve liderlikleri sebebiyle, zulme, hilebazlığa ve insanlara bâtil olan şeyleri güzel göstermeye, kendileri dışındakilerden daha çok muktedirler.”¹⁰³ Mekke’de Hz. Peygamber’e karşı çıkan böyle bir grubun varlığını ayetin siyâk¹⁰⁴ ve sibâkından¹⁰⁵ öğreniyoruz.

Böylece Mekkeli liderlerin büyük bir kısmı çeşitli nedenler ile İslâm karşıtı cephede yer aldılar. Yukarıda zikredilen ayetler çeşitli gerekçeler ile liderlerin bu tutumlarını ortaya koyan ifadeler içermektedir.

2. Muhalefette Zenginlerin Etkisi

Toplumun sosyal yapısında liderler ve sermaye sahipleri çoğu zaman iç içe girmişlerdir. Liderlerin çoğu varlıklı kişilerden meydana gelirken aynı zamanda varlıklı kişilerin toplumu yönlendirmede etkili olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Mekke toplumunda durum bundan farklı değildi. Bu çalışmada lider ve zenginlerin ayrı bir başlık altında incelenmesinin nedeni Kur’ân ayetlerinin işaret ettiği sosyal kesimin anlaşılmasına matuf bir tercihtir.

Yukarıda Mekke’de ticarete dayalı ekonomi nedeniyle hatırı sayılır sermaye sahiplerinin olduğuna işaret edildi. Bunun toplumsal hayatta diğerlerinden farklı bir yaşantı olarak ortaya çıkması beklenen bir durumdur. Ayetlerde servet sahiplerinin kural tanımayan azgın yaşantıları *mütref* kavramı ile ifade edilmiştir. Ferrâ mütrefleri “Dünya nimetleri peşine düşüp ahiret amellerini terk edenler”¹⁰⁶ şeklinde tanımlanmıştır. Mekke’de ayetlerin eleştirisine maruz

¹⁰² İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VI. 160.

¹⁰³ ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, II. 288.

¹⁰⁴ En’âm, 6/122 ayeti “Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere, yaptıkları (işler), öyle süslü gösterilmiştir.” ifadesinde ile iman eden ve inkâr edenleri kıyaslamıştır. Rivayetlerde çeşitli isimler zikredilerek Mekke toplumu ile olan bağlantısına işaret edilmiştir: Bkz: et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IX. 533; ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, II. 288; Abdurrâhman b. EbîHâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, Mekke 1987, IV. 1381; es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, I. 511; es-Sa’lebî, *el-Keşfuve’l-Beyân*, IV. 187.

¹⁰⁵ En’âm, 6/124 ayeti “Onlara bir âyet gelince: ‘Allâh’ın elçilerine verilenin aynı bize de verilmedikçe kat’iyyen inanmayız!’ dediler. Allâh, mesajını koyacağı yeri (elçilik görevini kime vereceğini) bilir. Suç işleyenlere Allâh katında bir aşağılık ve yaptıkları hileye karşı çetin bir azâb erişecektir.” ifadesi ile Mekke toplumunda risâletten kendilerine pay bekleyen ileri gelenlerin varlığına dikkatleri çekmiştir. Bu ayette geçen “ve izâ câethum” (و إذا جاءتهم) daki zamir, kendisinden önceki ayette geçen “ekâbir”e işaret etmektedir. Bkz: ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, II. 288-289; en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl*, I. 535; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, III. 118.

¹⁰⁶ es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, II. 146; es-Sa’lebî, *el-Keşfuve’l-Beyân*, V. 194; el-Vâhidî, *el-Vesît*, Dâru’l-kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1994, I. 597.

kalan böyle bir kesimin varlığına şahit oluyoruz. Sebe' Suresi 34/31-33 ayetlerinde Mekke toplumunda ileri gelen liderler ve onlara tabi olan zayıf insanların cehennem ateşi içerisinde karşılıklı olarak birbirilerini suçlayan ifadelerine yer verildiğine yukarıda değindik. Sonrasında ki ayet şöyledir: “*Biz hangi ülkeye bir uyarıcı gönderdiysek mutlaka oranın varlıkla şımarmış kimseleri (mütref): ‘Biz, sizin gönderildiğiniz şeyi inkâr ediyoruz’ dediler. Ve dediler ki: ‘Biz malca ve evlatça daha çoğuz, biz azaba uğratılacak değiliz.’*” Tefsirlerde ayetin Mekke toplumuna işaret eden bağlantılarına yer verilmiştir.¹⁰⁷ “*Fakat onların kalbleri, bundan gaflet içindedir. Onların bundan başka (birtakım pis) işleri daha var ki, onlar hep o işler için çalışırlar. Nihâyet varlıklarını (mütref) azâb ile yakaladığımız zaman, hemen feryâda başlarlar.*”¹⁰⁸ ve “*İşte böyle, senden önce de hangi kente uyarıcı gönderdiysek mutlaka oranın varlıkları: ‘Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız.’*”¹⁰⁹ ayetlerinde de peygamber gönderilen tüm toplumlarda mütreflerin muhalefet cephesinde yer aldığı, Mekke’de durumun bundan farklı olmadığı ifade edilmiştir. Bu ayetlerden açıkça anlaşıldığı gibi Mekke toplumunda en azından zenginliğiyle bilinen bir grubun İslâm karşıtı cephede yer aldığını göstermektedir.

3. Liderlerin Risâlet Vazifesine Kendilerini Layık Görmeleri

Mekke ileri gelenleri Hz. Muhammed’e risâlet vazifesi verilmesini içlerine sindiremiyorlardı. Böyle düşünmeleri onların bu vazifenin çok önemli olduğunu kavradıklarını göstermektedir. Ayrıca Mekke ileri gelenleri Hz. Peygamber’in arkasındaki ilahî desteği ve bu desteğin başarıyı getirecek güçlü bir etkiye sahip olduğunu kestirebiliyorlardı. Böylece risalet vazifesinin özünde toplumu yönlendirme, ona istikamet belirleme ve topyekûn bir hedefe taşıma misyonu olduğunu biliyorlardı. İşte toplumu yönlendirmek gibi bu önemli vazifenin yönetici ve ileri gelenler olarak kendilerini daha layık görüyorlardı. Diğer taraftan Hz. Muhammed gibi fakir birisine tabi olmayı gururlarına yediremiyorlardı.¹¹⁰ Muhtemelen Mekke ileri gelenlerinin kendi aralarında yaptıkları bu değerlendirmeyi ayet ifşa etmiştir: “*Ve dediler ki: ‘Bu Kur’ân iki kentten, büyük bir adama indirilmeli değil miydi?’*”¹¹¹ Ayette geçen iki kent Mekke-Tâif; ileri gelenlerin ise Velîd b. Muğîre, Utbe b. Rabîa-Ebû Mes’ûd Urve b. Mes’ûd es-Sakafî, Habîb b. Amr es-Sakafî, İbn Abd Leys es-Sakafî olduğu noktasında fikir

¹⁰⁷ Geniş bilgi için bkz: et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX. 294; Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Müessesetü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, s. 215; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, VI. 560; er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXV. 262; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, III. 66.

¹⁰⁸ Mü'minûn, 23/64.

¹⁰⁹ Zuhruf, 43/23.

¹¹⁰ Abduh, *Tevhid Risâlesi*, s. 182.

¹¹¹ Zuhruf, 43/31.

birliği vardır.¹¹² Aynı şekilde yukarıda ifade edildiği gibi bir araya gelip Hz. Peygamber'e karşı önlem alınması için girişimde bulunan *mele'* grubunun yönelttikleri itirazlarından birisi de ayet tarafından şöyle ifade edilmiştir: ““*O Zikr (uyarı, başka kimse kalmadı da) aramızdan ona mı indirildi?*” Doğrusu, onlar benim Zikrimden yana şüphe içindedirler. Hayır, onlar henüz azâbımı tadmadılar!”¹¹³ Bu ifadeler, Mekke ileri gelenlerinin kendilerini risâlet vazifesini icra etmeye daha layık gördüklerini açıkça beyan etmiştir.

Yukarıda ayetlerin işaret ettiği ve öteden beri Mekkeli aileler arasında var olan liderlik rekabetini doğrulayan tarihî bilgilere kaynaklar yer vermiştir. Buna göre Muğire b Şu'be'den şöyle bir rivayet aktarılmıştır: “Yanımda Ebû Cehil olduğu halde Mekke sokaklarından birinden yürürken Hz. Peygamber ile karşılaştk. Ebû Cehil'e: 'Ey Ebu'l Hakem! Allah'a ve Resulüne tabi ol ki ben senin için Allah'a dua edeyim' dedi. Ebû Cehil: 'Ey Muhammed! İlahlarımızı kötüleyecek, bizi onlara tapmaktan men edeceksin değil misin? Sadece bize bildirdiğin şeylere tabi olmamızı isteyeceksin. Vallahi söylediğin şeylerin gerçek olduğunu bilseydim, bunları kabul eder, sana tabi olurum.' dedi. Resulullah gidince Ebû Cehil bana şöyle dedi: 'Vallahi onun söylediklerinin doğru olduğunu biliyorum. Ancak Benî Kusay 'Kâbe'nin hicâbe, sikâye ve livâ vazifesi bizdedir.' dediler, hepsini kabul ettik. Sonra onlar halka yemek yedirdiler biz de yedirdik. Onlar ile bu yarışta atbaşı giderken, şimdi 'bizden bir peygamber var.' dediler. Vallahi bunu kabul etmeyeceğim.” dedi.¹¹⁴ Bu ifadeler açıkça Kureyş liderlerinin kendilerini risâlet vazifesine daha çok layık gördükleri için karşı çıktıklarını bildirmektedir.

4. Ayrıcalık Talepleri

İslâm'a davet sürecinin başlamasıyla Hz. Peygamber'in etrafına samimi Müslümanlardan oluşan bir halka meydana geldi. Bunların içerisinde zengin-fakir, köle-efendi, hatta Arap olmayan kimseler vardı. Aynı zamanda bunlar Hz. Peygamber yanında en küçük bir ayrımcılığa maruz kalmadan, eşit bir muameleye tabi tutuluyorlardı. Özellikle Ammar, Suheyb, Bilâl, Habbâb gibi köle asıllı olanlar sürekli olarak Hz. Peygamber'in yanında bulunuyorlardı. Mekke yöneticilerinin köle ve hizmetçileri olan bu insanların Hz. Peygamber etrafında toplanmaları aristokratları rahatsız ediyordu. Nihayet ileri gelenlerden bir grup Hz. Peygamber'e -ayetin ifadesiyle- řu teklifi sundu: “*Kavminden vazgeçerek bunlardan mı razı oldun? Allah içimizde bunları mı seçti? Bizi bunlara tabi*

¹¹² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX. 580-582; es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, III. 206; el-Mâverdi, *en-Nuketve'l-Uyûn*, V. 223; el-Bağâvî, *Meâlimu't-Tenzil*, VII. 211; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V. 438; el-Vâhidî, *el-Vesît*, IV. 70; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, II. 539.

¹¹³ Sâd, 38/8.

¹¹⁴ Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *es-Siretu'n-Nebeviyye* (SiretuA'lâmu'n-Nubelâ), Tah. Beşâr Avvâd Ma'ruf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996, I. 129-130.

olmaya mı davet ediyorsun? Bunları yanından kov. Belki o zaman sana tabi oluruz.”¹¹⁵ Hz. Peygamber ve yakın çevresindeki bazı Müslümanlar belki iman ederler ümidiyle bu teklife sıcak baktılar.¹¹⁶ Ancak ilahî irade bu teklife doğrudan müdahale etti: “**Sabah akşam Rablerinin rızasını isteyerek, O’na yalvaranları kovma. Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok ki, onları kovup da zalimlerden olasın! Böylece biz onların kimini kimi ile denedik ki: ‘Allah, aramızdan şunlara mı lütfü lâyük gördü?’ desinler. Allah, şükredenleri daha iyi bilmez mi?”¹¹⁷ Böylece Mekke ileri gelenlerinin ayrıcalık talepleri başarısızlıkla sonuçlandı.¹¹⁸ İslâm karşıtı muhalefetin Mekke’de ayrıcalıklara sahip yüksek statüye mensup kişilerden müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır. Aslında onlar İslâm’ın sahip oldukları imtiyaz ve statünün sonlarını getireceğini kestirebiliyorlardı. Eğer ayrıcalıklarına dokunulmazsa İslâm’ı kabul etmeye hazır olan Mekkeli liderlerin bu beklentisi ayet tarafından kabul görülmedi.**

Diğer taraftan Mekke ileri gelenleri Hz. Peygamber etrafında toplanan Müslümanları ile kendilerini kıyaslayarak, daha üstün olduklarını ifade ettiklerini ayet bildirmiştir: “*Onlara açık açık ayetlerimiz okunduğu zaman, inkâr edenler, inananlar için İki topluluktan hangisinin makamı daha hayırlı, meclisi (mekkî) daha güzeldir?’ derler.*”¹¹⁹ Ayette geçen sözleri sarf eden Kureyş ileri gelenlerinden birisidir.¹²⁰ Kureyş aristokratları ayette geçen “Makâmen” (مقاما) ve “Nediyen” (ندية) ifadesi ile servetleri, yaşam tarzları, toplandıkları meclislerini kast etmektedirler.¹²¹ Mekke dönemi boyunca Müslümanların Mekkeli inkârcılar karşısındaki sosyal konumu bilinen bir gerçektir. Bir tarafta şehrin yönetici ve zenginleri olarak İslâm muhalifleri, diğer taraftan çoğunluğu fakir ve zayıf Müslümanlardan oluşan yeni dinin mensupları bulunmaktadır. Bu karşılaştırma Muhâliflerin sosyal statüsünü açık bir şekilde gözler önüne sermiştir.

5. Statü Farkının Gözetilmesinde Hz. Peygamber’in Uyarılması

Yukarıda Kureyş’in Araplar içerisinde seçkin bir konuma sahip olduklarını ifade ettik. Özellikle Kureyş’in liderleri toplumu yönlendirme kabiliyetine sahiptiler. Bunun farkında olan Hz. Peygamber, liderlerin İslâm’ı kabul etmeleri

¹¹⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX. 258-259; es-Suyutî, *Lübâbu'n-Nukûl*, s. 114.

¹¹⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX. 262; es-Sa'lebî, *el-Keşfuve'l-Beyân*, IV. 150; el-Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 218; es-Suyutî, *Lübâbu'n-Nukûl*, s. 114.

¹¹⁷ En'âm, 6/52-53. Ayrıca bkz: Kehf, 18/27-28.

¹¹⁸ Ebu'l A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Heyet, İnsan Yay., İstanbul 1997, III. 128.

¹¹⁹ Meryem, 19/73.

¹²⁰ el-Mâveridî, *en-Nuketve'l-Uyûn*, V. 252; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, V. 258; er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI. 246; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII. 501; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, II. 348; el-Vâhidî, *el-Vesît*, III. 193.

¹²¹ es-Sa'lebî, *el-Keşfuve'l-Beyân*, VI. 228; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, V. 258; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, II. 348; el-Vâhidî, *el-Vesît*, III. 193.

için bulduğu her fırsatı değerlendiriyordu. Zira Kureyş İslâm'ı kabul ederse, Mekke'nin tamamı başta olmak üzere civar kabilelerin de İslâm'ı kabul edeceğini biliyordu. Bunun için ısrarla onları İslâm'a davet ediyordu. Öyle ki bu isteğinden dolayı ilahî uyarıya maruz kaldı: “*Surat astı ve döndü; âmâ geldi diye. Ne bilirsin belki o arınacak? Yahut öğüt dinleyecek de öğüt, kendisine yarayacak. Kendisini zengin görüp tenezzül etmeyene gelince; Sen ona yöneliyorsun. Onun arınmamasından sana ne? Fakat koşarak sana gelen, Saygılı olarak gelmişken, Sen onunla ilgilenmiyorsun. Hayır, (olmaz böyle şey); o (ayetler), bir hatırlatmadır. Dileyen onu düşünüp öğüt alır.*”¹²²Olayın perde arkasını bildiren rivayetlere göre Hz. Peygamber, Mekke ileri gelenlerinden Ebû Cehil, Velîd b. Muğîre, Utbe ve Şeybe b. Rebî'a, Ümeyye b. Hâlef, Abbâs b. Abdülmuttalib'in içlerinde bulunduğu bir grubu İslâm'a davet ettiği sırada ileri gelenlerden olmayan üstelik âmâ birisi olan Abdullah b. Ümmi Mektûm Kur'ân'dan bir şeyler okumasını istedi. Bu davranışı, liderleri davette yakaladığı fırsatı kaybetmek istemeyen Hz. Peygamber'in hoşuna gitmedi ve liderleri tebliğ vazifesine devam etti. Bunun üzerine yukarıdaki ayetler nâzil oldu.¹²³ Bu ifadeler İslâm'ın yerleştirmek istediği esasların diğerlerinden farklı olduğunu çeşitli açılardan ortaya koymaktadır. Öncelikle Hz. Peygamber'e vazifesinin tebliğ etmekten ibaret olduğu hatırlatılarak, davet karşısında sosyal statünün hiçbir öneme haiz olmadığı ifade edilmiştir. Diğer taraftan Mekke aristokratlarına beklenti içerisinde oldukları ayrıcalık taleplerinin gerçekleşmeyeceği bildirilmiştir. Davet karşısında sosyal statüsü ne olursa olsun her kes eşittir. Asıl önemli olan arınmış bir kalple samimi bir şekilde Allah'a yönelmektir.

Yukarıda ifade edilen ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla lider ve zenginlerden oluşan bir grup birlikte hareket ederek İslâm davetine karşı çıktılar. Zenginler kendi servetlerini, liderler ise mevkilerini korumak için Müslümanlara karşı sert bir muhalefet içerisine girdiler.

SONUÇ

Hz. Muhammed'e risalet vazifesi verilmesi ile birlikte nâzil olan ayetlerin ilk muhatabı Mekke toplumu oldu. Davet sürecinde nâzil olan ayetlerde toplum doğrudan muhatap alınmıştır. Ayetlerin muhataba dönük ifadeleri Müslümanların teşvik edilmesi, inkârcıların ise uyarılması şeklindeydi. Bu bağlamda Hz. Peygamber'e şiddetle karşı çıkan inkârcılar aynı sertlikte ayetlerin ikazına maruz kaldılar. Ayetlerde inkârcılar içerisinde özellikle servet sahibi liderlerden oluşan İslâm karşıtı muhalefete çeşitli göndermeler yapılmıştır. Bunlar içerisinde *mele*,

¹²² Abese, 80/1-12.

¹²³ es-Sa'lebî, *el-Keşfuve'l-Beyân*, X. 130; el-Mâverdi, *en-Nuketve'l-Uyûn*, VI. 202; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI. 313-314; el-Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 449; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, X. 26; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XXII. 69; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, III. 601; es-Suyutî, *Lübâbu'n-Nukûl*, s. 286.

mütref, ekâbir, istekber gibi ifadelerin kullanılması, Mekke’de üst tabaka olarak nitelenebilecek sosyal statüsü yüksek bir grubun var olduğuna ve bunların İslâm karşıtı muhalefette etkin rol oynadığına işaret etmektedir. Böylece Mekke’nin fethine kadar devam eden muhalefetin sağlam bir zemine sahip olduğu, özellikle toplumda itibar sahibi ileri gelenlerden önemli bir grubun servetleri ile birlikte İslâm’ın yayılması karşısında var güçleriyle mücadele ettikleri ayetlerden anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDUH**, Muhammed, *Tevhid Risâlesi*, Çev: Sabri Hizmetli , Fecr Yay., Ankara 1986.
- ABDULBÂKÎ**, Muhammed Fuad, *el-Mu’cemu’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l’Hadîs, Kahire h.1364.
- ABDURRAHMAN B. EBÎ HÂTİM**, el-Hanzalî, er-Râzî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1987.
- ALBAYRAK**, Halis, *Tefsir Usûlü*, Şûle Yay., İstanbul 2011.
- ALÎ**, Salih Ahmed, *Hicâz fî Sadri’l-İslâm*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1990.
- AYAS**, M. Rami, *Kur’ân-ı Kerim’de Çalışma Kavramı*, basılmamış doçentlik tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1979.
- ATEŞ**, Ali Osman, *İslâm’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, Beyan Yay., İstanbul 1996.
- ATEŞ**, Süleyman, *Kur’ân-ı Kerim Meali*.
- BELÂZURÎ**, Ahmet b. Yahya, *Ensâbu’l-Eşrâf*, Tah., Muhammed Hamidullah, Dâru’l-Meârif, Mısır trz.
- el-BEĞAVÎ**, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd, *Meâlimu’t-Tenzîl*, DâruTaybe, Riyad h.1409.
- BEYDUN**, İbrahim, *el-Hicâzve’d-Devletü’l-İslâmiyye*, Dâru’n-Nahdati’l-Arabiyye, Beyrut 1995.
- BOZKURT**, Nebi-KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, “Mekke”, *DİA*, Ankara 2003.
- EL-BUTÎ**, Said Ramazan, *fikhu’s-Siyre*, Çev:Ali Nar, Gonca Yay., İstanbul 1992.
- CEVÂDALÎ**, *el-Mufasssal fî Târihu’l-Arab Kable’l-İslâm*, y.y., 1993.
- CHELHOD**, Joseph, Hicret Öncesi Mekke’de Kapitalizm”, Er, İzzet, *Din Sosyolojisi Makaleleri*, Akçağ Yay., Ankara 1998.
- ÇAĞATAY**, Neşet, *İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Mars T. ve S.A.S. Matbaası, Ankara 1957.

- ÇAĞRICI**, Mustafa, “Asabiyet”, *DİA*, İstanbul 1991.
- ÇELİK**, İbrahim, *Kur’an’da Peygamberlere Karşıt Güçler*, Kendi Yay., Bursa 2001.
- ÇELİKKOL**, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003.
- DAYF**, Şevki, *el-Asru’l-Câhili*, Dâru’l-Mearif, Kahire, trz.
- DERVEZE**, İzzet, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, Çev. Mehmet Yolcu, Düşün Yay., İstanbul 2011.
- EBÛ HAYYÂN el-ENDÛLÛSÎ**, *Tefsîru Bahri’l-Muhît*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- EMİN**, Ahmed, *Duha’l-İslâm*, Mektebetü’l-Üsra, Kahire 2003.
- EYÛP SABRÎ PAŞA**, *Mir’âtu Haremeyn*, Tah. Abdülaziz Bayındır, İslâmi İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 1986.
- el-EZRÂKÎ**, Ebu’l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed, *Ahbâru Mekke ve mâ Cae fî hâmine’l-Âsâr*, Tah. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehiş, Mektebetü’l-Esedî, y.y., 2003.
- el-FÂKİHÎ**, Ebu’l-Abdillâh Muhammed b. İshak, *Ahbâru Mekke fî Kâdimi’d-Dehr ve Hadîsihi*, Tah. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehiş, Beyrut 1994.
- el-FÂSÎ**, Muhammed b. Ahmed, *el-İkdü’s-Semîn fî Târihi’l-Beledi’l-Emîn*, Tah., Fuad Seyyid, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1986.
- FAZLUR RAHMAN**, *Ana Konuları ile Kur’an*, Çev. Alpaslan Açıkgenç, Fecr Yay., Ankara 1987.
- _____, *İslâmiyet ve İktisadî Adalet Meselesi*, Çev. Yusuf Ziya Kavakçı, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1976.
- GAZZALÎ**, Muhammed, *Fikhu’s-Sîret*, Dâru’ş-Şurûk, Kahire 2000.
- İBN HABÎB**, Ebû Cafer Muhammed, *Kitâbu’l-Munammak fî Ahbâri Kureys*, Tah., Hurşîd Ahmed Farık, Âlemu’l-Kutub, Beyrut 1985.
- İBN HALDÛN**, Abdurrahmân b. Haldûn, *Dîvânü’l-Mübtedâve’l-Haber fî Târihi’l-Arabve’l-Berber ve men Âserehum min Zevi’l-Sultâni’l-Ekber*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 2000.
- _____, *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968.
- İBN HAVKAL**, Ebu’l-Kâsım, *Kitâbu Suretu’l-Arz*, Leiden 1938.
- İBN HAZM**, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *Cemheretu Ensâbi’l-Arab*, Tah. Abdü’s-Selâm Muhammed b. Hârûn, Dâru’l-Meârîf, Kahire trz.

- İBN HİBBÂN**, Ebû Hâtım Muhammed, *es-sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru Hulefâ*, Dâr ibn Haldûn, İskenderiye trz.
- İBN HİŞÂM**, Ebû Muhammed Abdülmelik, *Hiz. Muhammed'in Hayatı: es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Çev. İzzet Hasan ve Neşet Çağatay, AÜİF Yay., Ankara trz.
- İBN İSHÂK**, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Tah. Ahmed Ferîd el-Yezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- İBN KESİR**, Ebu'l Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetu Kurtuba, Kahire 2000.
- _____, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Tah. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâr Hicr, Riyad 1997.
- İBN SA'D**, Muhammed, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kübrâ*, Tah., Alî Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hâneçî, Kahire 2001.
- İBNU'L-CEVZÎ**, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetu'l-İslâmî, trz.
- İBNU'L-ESİR**, İzzuddîn Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Tah. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- İBNU'L-KELBÎ**, Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed, *Kitâbu'l-Asnâm*, çev. Beyza Düşüngen, AÜİF Yay., Ankara trz.
- HALEFULLAH**, Muhammed Ahmed, *Hiz. Muhammed ve Karşıt Güçler*, Çev. İbrahim Aydın, Birleşik Yay., İstanbul 1992.
- HAMİDULLAH**, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1993.
- _____, "el-İlâf veya İslâm'dan önce Mekke'nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri", çev. İsmail Cerrahoğlu, *AÜİF Dergisi*, c. 9, Ankara 1961.
- KILIÇ**, Ünal, "Dini İçerikli Ekonomik bir Kavram: Hums", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 8/1, Sivas 2004.
- el-KURTUBÎ**, EbûAbdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2006.
- LAMMENS**, H., "Mekke", *İA*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1957.
- MARSHALL**, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999.
- el-MÂVERDÎ**, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nüketuve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut trz.
- _____, *A'lâmu'n-Nubuvve*, Mektebetu Mültezeme, Kahire h.1330.

- MES'ÛDÎ**, Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin, *Murûcu'z-Zeheb*, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2011.
- MEVDÛDÎ**, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Heyet, İnsan Yay., İstanbul 1997.
- _____, *Kur'ân'a Göre Dört Terim*, Çev: İsmail Kaya, Osman Cilacı, Beyan Yay., İstanbul.
- en-NEDVÎ**, Ebu'l-Hasen Ali, *Rahmet Peygamberi*, Çev. Abdulkerim Özaydın, İz Yay., İstanbul 2005.
- _____, *A'lâmu'n-Nubuvve*, Mektebetu Mültezeme, Kahire h.1330.
- en-NESEFÎ**, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Beyrut 1998.
- RÂZÎ**, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981.
- es-SA'LEBÎ**, Ebû İshâk Ahmed, *el-Keşfu ve'l-Beyân*, Dâru İhyau't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2002.
- es-SEMERKANDÎ**, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed, *Bahru'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- es-SUYÛTÎ**, Celâluddîn Abdurrahmân, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Tah. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Turkî, Dâru'l-Hecer, Kahire 2003.
- _____, *Lübâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nüzûl*, Müessesetu'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- et-TABERÎ**, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'Âyi'l-Kur'ân*, Tah. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Turkî, Dâru'l-Hecer, Kahire 2001.
- _____, *Târîhu't-Taberî*, Tah., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Me'ârif, Kahire trz.
- ÖNKAL**, Ahmet, *Resulullâhın İslâm'a Davet Metodu*, Esra Yay., Konya 1993.
- WATT**, W. Montgomery, *Hız. Muhammed Mekke'de*, Çev. M. Rami Ayas ve Azmi Yüksel, AÜİF Yay., Ankara 1986.
- _____, *Hız. Muhammed: Peygamber ve Devlet Kurucu*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, Ankara 1963.
- el-VÂHİDÎ**, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Tah. Usâm b. Abdu'l-Muhsîn, Dâru'l-İslâh, Dammam 1992.
- _____, *el-Vesît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- YAZIR**, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.
- YENİÇERİ**, Celal, *İslâm Açısından Tüketim Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, İFAV Yay., İstanbul 1996.

İSLÂM KARŞITI MUHALEFETİN TEŞEKKÜLÜNDE SOSYAL STATÜ ETKİSİNİN
MEKKÎ AYETLERE YANSIMASI

ez-ZECCÂC, Ebû İshak İbrahim, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1988.

ez-ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed, *es-Sîretu'n-Nebeviyye* (Sîretu A'lâmu'n-Nubelâ), Tah. Beşâr Avvâd Ma'ruf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996.

ez-ZEMAŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vicûhi't-Te'vil*, Riyad 1998.

ZEYDAN, Corci, *Târîhu't-Temeddüni'l-İslâmî*, Dâru'l-Hilâl, Kahire 2001.